

2016. Available from: <http://nauka-odessa.blogspot.com/2016/09/blog-post.html>. [Accessed 16 September 2016]. (In Russian).
5. OFICIAL'NYJ SAJT GORODA ODESSA — THE OFFICIAL SITE OF ODESSA CITY (2016) *International conference «The South of Ukraine in the National and European history» has started in Odessa* [online] 16 September 2016. Available from: <http://omr.gov.ua/ru/news/87678/>. [Accessed 16 September 2016]. (In Russian).
 6. LETOPIS' NAUCHNOJ SFERY ODESSY — ANNALS OF ODESSA SCIENTIFIC SPHERE (2016) *The press conference on «The South of Ukraine in the National and European history»* [Online video]. September 16th. Available from: <http://nauka-odessa.blogspot.com/2016/09/blog-post.html> [Accessed 16 September 2016]. (In Russian).
 7. TSUBENKO, V. (2016) *Pivden' Ukrayiny' u vitchy'znyanij ta yevropejs'kij istoriji : materialy' III Mizhnarodnoyi naukovoprakty'chnoyi konferenciyi — South Ukraine in Ukrainian and European history : Materials III International scientific conference*. Held 15–16 September 2016. Odesa : NAS of Ukraine, Institute of History of Ukraine. (In Ukrainian).
 8. TRK «GLAS» — BROADCASTING COMPANY «GLAS» (2016) *News flash plus for September* [Online video]. September 15th. Available from: <https://www.youtube.com/watch?v=it-UOch1syo>. [Accessed 16 September 2016]. (In Russian).
 9. TRK «GLAS» — BROADCASTING COMPANY «GLAS» (2016) *South Ukraine in Ukrainian and European history* [Online video]. September 15th. Available from: Available from: <http://glasweb.com/yug-ukrainyi-v-otechestvennoy-i-evropeyskoy-istorii/> [Accessed 16 September 2016]. (In Russian).
 10. TRK «MEDIA-INFORM» — BROADCASTING COMPANY «MEDIA-INFORM» (2016) *Time of Alexander Fedorenko. Valeriia Tsubenko Andrey Shelyugin* [Online video]. September 16th. Available from: [http:// https://www.youtube.com/watch?v=HadytuwG4wA&feature=share](http://https://www.youtube.com/watch?v=HadytuwG4wA&feature=share) [Accessed 16 September 2016]. (In Russian).

Надійшла до редакції 28 жовтня 2016 р.

ПЕРСОНАЛІЇ

УДК 94(477):329.052:929Драч«1989/1992»

Г. І. Гончарук

ПРО РУХ І ЙОГО БАТЬКА

Одеський національний політехнічний університет,
пр-т Шевченка, 1, Одеса, 65044, Україна

Гончарук Григорій Іванович, д. і. н., проф., завідувач кафедри історії та етнографії України, e-mail: kaf_histori_onpu@ukr.net

АНОТАЦІЯ

У статті, на основі низки джерел, показані деякі моменти з історії участі Івана Федоровича Драча у боротьбі за незалежність України у роки перебування. Саме Іван Драч був першим, хто відкрив і направив потік національної свідомості на курс незалежності. Метою даного дослідження є бажання науково підтвердити, чому І. Драча історики називають «батьком» Руху. Для цього автор виділяє сім основних причин. Таким чином доводиться і вирішальний вплив НРУ на чолі з І. Ф. Драчем на політичну ситуацію в УРСР кінця 1980-х — початку 1990-х років, що стало одним з основних чинників набуття Україною незалежності. На перших Всеукраїнських зборах Руху його обирають головою, а його фраза «У Русі моя зупинка «Незалежність» стала крилатою, та одночасно — виразником бажань усієї патріотичної української інтелігенції того часу. А на других та третіх зборах у своїх звітних доповідях, особливо «Рух і утвердження української демократичної незалежної держави» Іван Драч остаточно переконав представників Народного Руху взяти непохитний курс на досягнення державної незалежності України. Період за домінуючою роллю в створенні Народного Руху і діяльності Драча, який очолював його спочатку один, а починаючи з третіх Всеукраїнських зборів, з Михайлом Горинем і В'ячеславом Чорноволом, автор символічно називає Івано-Федорівським.

Ключові слова: Народний Рух України; батько НРУ Іван Драч; Установчий з'їзд НРУ; Всеукраїнські збори Руху; незалежність України.

Г. И. Гончарук

О РУХЕ И ЕГО ОТЦЕ

Одесский национальный политехнический университет,
пр-т Шевченко, 1, Одесса, 65044, Украина

Гончарук Григорий Иванович, д. и. н., проф., заведующий кафедрой истории и этнографии Украины, e-mail: kaf_histori_onpu@ukr.net

АННОТАЦИЯ

В статье, на основе ряда источников, показаны некоторые моменты из истории участия Ивана Федоровича Драча в борьбе за независимость Украины в годы перестройки. Именно Иван Драч был первым, кто открыто направил поток национального сознания на курс независимости. Целью данного исследования является желание научно подтвердить, почему историки называют И. Драча «отцом» Руха. Для этого автор выделяет семь основных причин. Таким образом доказывается и решающее влияние НРУ во главе с И. Ф. Драчем на политическую ситуацию в СССР конца 1980-х — начала 1990-х годов, что стало одним из основных факторов получения Украиной независимости. На первом Всеукраинском собрании Руха его избирают председателем, а его фраза «В Рухе моя остановка «Независимость» стала крылатой, и одновременно — выразителем желаний всей патриотической украинской интеллигенции того времени. А на вторых и третьих сборах в своих отчетных докладах, особенно «Движение и утверждение украинского демократического независимого государства» Иван Драч окончательно убедил представителей Народного Руха взять непреклонный курс на достижение государственной независимости Украины. Период с доминирующей ролью в создании Народного Руха и деятельности Драча, который возглавлял его сначала один, а начиная с третьих Всеукраинских сборов, с Михаилом Горынем и Вячеславом Черновилем, автор символически называет Ивано-Федоровским.

Ключевые слова: Народный Рух Украины; отец НРУ Иван Драч; Установочный съезд НРУ; Всеукраинское собрание Руха; независимость Украины.

G. I. Goncharuk

ABOUT RUKH AND HIS FATHER

Odessa National Polytechnic University,
1 Shevchenko Avenue, Odessa, 65044, Ukraine

Goncharuk Gryhoriy Ivanovych, Doctor of History, Professor, Head of the Department of history and ethnography of Ukraine, e-mail: kaf_histori_onpu@ukr.net.

ABSTRACT

The article, based on a number of sources, showing some moments of history Ivan Drach participation in the struggle for Ukraine's independence during the restructuring. It was Ivan Drach who was the first to open stream sent on a course of national consciousness of independence. The aim of this study is the desire scientifically prove why Ivan Drach historians call «father» of the Movement. To this end, the author identifies seven major reasons. And thus have a decisive influence Rukh (People's Movement of Ukraine) led by I. F. Drach on the political situation in the USSR of the late 1980s — early 1990s, which was a major factor in the independence of Ukraine. At the first national meeting of the Movement was elected head of his phrase «In Rukh my stop» Independence «became airborne, and at the same time — the mouthpiece of patriotic desires of all Ukrainian intelligentsia of the time. And in the second and third meetings in their annual report, especially the «movement and establishment of independent democratic Ukrainian state» Ivan Drach finally convinced the representatives of the People's Movement to adamant course to achieve the independence of Ukraine. The period for the dominant role in the creation of the People's Movement and of Drach, who led his first one and starting from the third nationwide meeting with Michael Goryn' and Vyacheslav Chornovil, the author symbolically calls Ivano-Fedorivs'kyi.

Key words: (NRU) People's Movement of Ukraine; NRU father Ivan Drach; Installation NRU Congress; All-Ukrainian meeting Rukh; Ukraine's independence.

Незалежність — найсвятіше слово для кожного народу, особливо для українського, який понад вісім століть знаходився у ярмі імперських колонізаторів. Об'єктивними внутрішніми і зовнішніми обставинами незалежність України стала реальністю у 90-х роках ХХ століття. Це свідомо патріотична еліта, передусім київські письменники. Вони розуміли: для здобуття незалежності, окрім об'єктивних умов, мусить бути створений

ції, домагаючись підтримки все нових і нових членів спромігся добитись позитивної позиції Спілки письменників у схваленні проекту Програми Руху.

Шоста. Він один не тільки витримав організований ЦК КПУ наступ на ідею створення Руху, а навіть перейшов у наступ на противників цього явища. 24 березня 1989 року, коли по всій Україні розгорталася подія, пов'язана зі створенням крайових організацій НРУ на базі оприлюднених документів, ЦК КПУ в особі Леоніда Кравчука організував «круглий стіл» за участю керівників, представників усіх творчих спілок та товариств республіки. Всі вони фактично підтримали Кравчука у його прагненні компрометувати початок рухівських процесів. «Круглий стіл», як і було задумано, транслювався по телебаченню на всю Україну. А зараз цитата з книги: «Тільки на той час уже впевнений у своєму історичному покликанні кинути виклик тоталітаризму І. Ф. Драч підвів організатора «круглого столу». Ініціатор НРУ сказав: «Справа Народного Руху рухається. Противники НР всіма силами і засобами захищають командно-адміністративну систему. Та ініціатори Руху не відступлять. Коли ми не доб'ємося цього всього на рівні республіканських наших органів, я думаю, що ми спільними силами, тобто українці, білоруси, москвичі, ленінградці, доб'ємося свого. Це моя така позиція» [5, с. 29].

Сьома. 8–10 вересня 1989 року відбувся Установчий з'їзд Народного Руху України. 1109 делегатів представляли 280 тисяч членів НРУ, згуртованих у 1247 організаціях. Іван Драч робить доповідь «Домінанта української душі за 72 роки». Як відомо, збори прийняли Програму, Статут НРУ і низку інших документів. Учасників зборів вразила репліка Івана Федорівича, який за столом президії при невимкненому мікрофоні сказав: «У Русі моя зупинка «Незалежність» [5, с. 59]. Його обирають головою НРУ. На Других Всеукраїнських зборах Руху, що відбулися 25–28 жовтня 1990 року, Іван Драч робить заглавну доповідь «Про політичну ситуацію в Україні та завдання Руху». Збори приймають резолюцію про досягнення державної незалежності України та створення ненасильницьким методом демократичної республіки.

На Третіх Всеукраїнських зборах Руху, які відбулися 28 лютого — 1 березня 1992 року, голова НРУ Іван Драч відкрив збо-

ри і виголосив звітну доповідь «Рух і утвердження української демократичної незалежної держави».

У періодичних виданнях, в історичних дослідженнях сказано достатньо, щоб називати Івана Федорівича батьком Руху. Він очолював його спочатку один, а починаючи з третіх Всеукраїнських зборів, з Михайлом Горинем і В'ячеславом Чорноволом. Цей період Народного Руху можемо символічно назвати Івано-Федорівським за домінуючою роллю в його створенні і діяльності Драча. Відомо, що він був прихильником збереження НРУ як громадсько-політичної організації. Але сталося так, як мовив Іван Драч у своїй репліці за столом президії Перших Всеукраїнських зборів НРУ: він у Русі до зупинки «Незалежність України». По мірі перетворення організації у політичну партію Драч відійшов від Руху. Період перебування його у НРУ вважається серед істориків найуспішнішим в структурі під назвою Народний Рух України. Саме цим рокам створення і діяльності Руху присвячено найбільшу кількість монографій, дисертацій, брошур, статей, тез, доповідей на наукових конференціях. Переважна частина з них підготовлена на кафедрі історії та етнографії України Одеського національного політехнічного університету. Тут пише докторську дисертацію Лілія Іванівна «Історіографія Народного Руху України». На цій кафедрі завершує кандидатську дисертацію Ігор Яковлев «Громадсько-політична діяльність Івана Драча».

Наведене свідчить про невмируще значення тих високоінтелектуальних, гуманних, мужніх велетнів, хто створював Рух. З роками вони перетворюються в легендарних героїв. Серед них найпомітніший Іван Федорівич. Все більше серед істориків стверджується формула: говоримо «Рух» — у пам'яті постає Драч. Називаємо «Драч» — у пам'яті постає «Рух». Жаль, що поети і письменники не дають суспільству емоціональних історичних поем, романів, драм про ті доленосні для України часи і події.

Література та джерела

1. Білоус А. О. Політичні об'єднання України. — К.: Україна, 1993; Гарань О. В. Багатопартійність в Україні: формування, проблеми, перспективи // Україна багатопартійна. — К.: МП «Пам'ятники України», 1991; Луканов Ю. Куди піде рухівський «тризуб» // Сучасність. — 1992. — № 5. — С. 100–107; Слюсаренко А., То-

менко М. Нові політичні партії України: довідник. — К., 1990; Чорновіл В. Народний рух України (короткий соціально-політичний довідник) // Народний рух України: місце в історії та політиці. — К., 1994. А також праці пізнішого часу. Чи не найцікавіші з них, у яких значна увага приділяється Руху, є дослідження Бойко О. Україна в 1985–1991 рр.: основні тенденції суспільно-політичного розвитку. — К.: ІП і ЕНД, 2002. — 306 с. та Сімперовича В. М. Історіографія національно-демократичного руху за суверенізацію та незалежність України на рубежі 80-х — 90-х років ХХ століття: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.06 / Сімперович Володимир Миколайович; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. — К., 2005. — 231 с. Мають історичну цінність дослідження Петренко В. Канівська крайова та міськрайонна організація Народного Руху України. Від витоків до сьогодення / В. Петренко. — Канів, 2008; Петрук-Попика Г. М. Аура слова й борні (1984–1991). Сьома книга акросеміології життя. Очима і серцем / Петрук-Попик Г. М. — Тернопіль: Економічна думка, 2002. — 743 с.; Народний Рух України на Збаражчині. Книга перша / літературний запис: Залевський І. А., Сорока П. І. — Тернопіль: Лілея, 1997. — 214 с.

2. Гарань О. В. Убити дракона: З історії Руху та нових партій України: [монографія] / Олексій Васильович Гарань. — К.: Либідь, 1993. — 198 с.; Ковтун В. Г. Історія Народного Руху України: [монографія] / Володимир Гаврилович Ковтун. — К.: Факт, 1999. — 407 с.; Гончарук Г. І. Народний Рух України. Історія: [монографія] / Григорій Іванович Гончарук. — Одеса: Астропринт, 1997. — 380 с.; Гончарук Г. І. Народний Рух України: Історія: 1989–1996 рр. / Григорій Іванович Гончарук. — Видання друге, доповнене. — Одеса: Астропринт, 2014. — 336 с.; Гончарук Г. І. Національна ідея і Народний Рух України: [монографія] / Г. І. Гончарук, О. А. Шановська. — О. : Астропринт, 2004. — 172 с.
3. Бондаренко С. В. Народний Рух України та його роль у національно-політичному житті наприкінці 80-х — на початку 90-х років ХХ століття: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Сергій Васильович Бондаренко; Чернів. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. — Чернівці, 2006. — 20 с.; Бураковський О. З. Історія Ради Національностей Народного Руху України, 1989–1993 рр. Політологічний аналіз: автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02 / Олександр Залманович Бураковський; НАН України. Ін-т політ. і етнонац. дослідж. — К., 1999. — 20 с.; Діденко Ю. В. Народний Рух у державотворчих процесах України (1989–2002 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Юрій Володимирович Діденко; Чорноморський держ. ун-т ім. Петра Могили. — Миколаїв, 2009. — 19 с.; Кіндрачук Н. М. Боротьба Народного Руху України за незалежність України: 1989–1991 рр.: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Надія Мирославівна Кіндрачук; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. — Одеса, 2010. — 16 с.; Кучерук М. С. Роль

Народного Руху України в об'єднанні національно-демократичних сил у проведенні внутрішньої політики держави (2002–2009 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Марина Сергіївна Кучерук; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. — Одеса, 2013. — 15 с.; Мардаренко О. В. Українсько-російські відносини у політичній діяльності Народного Руху України (1989–1998 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Олена Вікторівна Мардаренко; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. — Одеса, 2007. — 19 с.; Овсієнко С. Л. Діяльність Народного Руху України в умовах внутрішньопартійної кризи (1997–2002 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Станіслав Леонідович Овсієнко; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. — Одеса, 2008. — 18 с.; Піпаш В. В. Громадсько-політична діяльність Народного Руху України наприкінці 1980-х — на початку 1990-х рр.: закарпатський регіональний аспект: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Володимир Васильович Піпаш; Ужгородський нац. ун-т. — Ужгород, 2009. — 20 с.; Тиский М. Г. Народний Рух України: Волинська регіональна організація на зламі 80–90-х років: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Михайло Григорович Тиский; НАН України. Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича. — Л., 2005. — 20 с.; Шипотілова О. П. Громадсько-політична діяльність Народного Руху України на території Миколаївщини (1989–1998 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Олена Павлівна Шипотілова; Миколаївськ. нац. ун-т ім. В. О. Сухомилинського. — Миколаїв, 2013. — 20 с.; Шановська О. А. Діяльність Народного Руху України з розробки національної програми та практичного втілення її в процесі державотворення (1989–1996 рр.): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Олена Андріївна Шановська; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. — Одеса, 2003. — 208 с.

4. Народний Рух України: місце в історії та політиці: тези доповідей Першої Всеукраїнської наукової конференції (14–16 вересня 1994 року, м. Одеса) / редкол.: Г. І. Гончарук (голова), С. А. Цвілюк (заст. голови), Н. Т. Малуха та ін. — К., 1994. — 96 с.; Народний Рух України: місце в історії та політиці: матеріали другої Всеукраїнської наукової конференції (11–12 вересня 1996 року, м. Одеса) / редкол.: Г. І. Гончарук (голова), С. А. Цвілюк (заст. голови), Н. Т. Малуха та ін. — Одеса, 1996. — 56 с.; Народний Рух України: місце в історії та політиці: матеріали третьої Всеукраїнської конференції (10–11 верес. 1998 р., м. Одеса) / редкол.: Г. І. Гончарук (голова), Л. П. Дузь, Н. Т. Малуха, та ін. — Одеса: Астропринт, 1998. — 62 с.; Народний Рух України: місце в історії та політиці: матеріали четвертої Всеукраїнської наукової конференції. 14–15 вересня 2000 року, м. Одеса / редкол.: Г. І. Гончарук (голова), Н. Т. Малуха, І. В. Місєвра та ін. — Одеса: Астропринт, 2000. — 152 с.; Народний Рух України: місце в історії та політиці: матеріали V (позачергової) Всеукраїнської наукової конференції. 14–15 вересня 2001 року, м. Одеса /

- редкол.: Г. І. Гончарук (голова), Н. Т. Малуха, І. В. Місевра та ін. — Одеса: Астропринт, 2001. — 204 с.; Народний Рух України: місце в історії та політиці: матеріали VI Всеукраїнської наукової конференції (16–17 вересня 2005 р., м. Одеса) / редкол.: Г. І. Гончарук (голова). — Одеса: Астропринт, 2005. — 160 с.; Народний Рух України: місце в історії та політиці: матеріали VII Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 20-річчю НРУ (28–29 травня, 2009 р., м. Одеса). — Одеса: Астропринт, 2009. — 236 с.; Народний Рух України: місце в історії та політиці: матеріали VIII Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 20-річчю Незалежності України (25–26 травня, 2011 р., м. Одеса) / редкол.: Г. І. Гончарук (голова), С. О. Колот, Г. К. Парієнко та ін. — Одеса: Астропринт, 2011. — 456 с.; Народний Рух України: місце в історії та політиці: матеріали IX Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 25-річчю Незалежності України (25–26 травня, 2016 р., м. Одеса) / редкол.: Г. І. Гончарук (голова) та ін. — Одеса: Астропринт, 2016. — 88 с.
5. Гончарук Г. І. Народний Рух України: Історія: 1989–1996 рр. / Григорій Іванович Гончарук. — Видання друге, доповнене. — Одеса: Астропринт, 2014. — 336 с.

REFERENCES

1. BILOUS, A. O. (1993) *Politychni ob'yednannya Ukrayiny` — Political Association of Ukraine*. Kyiv: Ukrayina. (In Ukrainian); GARAN`, O. V. (1991) *Bagatopartijnist` v Ukrayini: formuvannya, problemy, perspektyvy` — Multi-party system in Ukraine: formation, problems, prospects. Ukrayina bagatopartijna — Ukraine multiparty*. Kyiv: MP «Monuments of Ukraine». (In Ukrainian); LUKANOV, Yu. (1992) *Kudy` pide ruxivs`ky`j «try`zub» — Where will rochowski «Trident»*. *Suchasnist` — Modernity*. No. 5. pp. 100–107. (In Ukrainian); SLYUSARENKO, A. & TOMENKO, M. (1990) *Novi politychni partiji Ukrayiny`: Dovidny`k — New political parties of Ukraine: Reference book*. Kyiv. (In Ukrainian); CHORNOVIL, V. (1994) *Narodny`j rukh Ukrayiny` (korotky`j social`no-politychny`j dovidny`k) — The People's Movement of Ukraine (brief socio-political reference)*. *Narodny`j rukh Ukrayiny`: misce v istoriyi ta polityci` — People's Movement of Ukraine: the place of history and politics*. Kyiv. (In Ukrainian); As well as the work of a later time. Probably the most interesting of them, in which considerable attention is paid to Movement, is the study of BOJKO, O. (2002) *Ukrayina v 1985–1991 rr.: osnovni tendenciyi suspil`no-politychnogo rozvytku — Ukraine 1985–1991: the main trends of socio-political development*. Kyiv: IP i END and SIMPEROVYCH, V. M. (2005) *Istoriografiya nacional`no-demokratychnogo rukhu za suverenizaciyu ta nezalezhnist` Ukrayiny` na rubezhi 80-x — 90-x rokiv XX stolittya — Historiography of the national democratic movement suverenas and independence of*

- Ukraine at the turn of 80-ies — 90-ies of XX century*. Dissertation of PhD. Kyiv: Kyiv national University of Taras Shevchenko. (In Ukrainian). Have historical value research PETRENKO, V. (2008) *Kanivska` krajo`va ta mis`krajonna organizaciya Narodnogo Ruxu Ukrayiny`. Vid vy`tokiv do s`ogodennya — Kaniv district and regional organization of National Rukh of Ukraine. From the beginnings to the present*. Kaniv. (In Ukrainian); PETRUK-POPY`K, G. M. (2002) *Aura slova j borni (1984–1991). S`oma kny`ga akrosemylogiyi zhy`ttya. Ochy`ma i sercem — Aura, the words and boron (1984–1991). The seventh book acrocomia life*. Ternopil`: Economic thought. (In Ukrainian); ZALEVS`KY`J, I. A. & SOROKA, P. I. (1997) *Narodny`j Rukh Ukrayiny` na Zbarazhchy`ni. Kny`ga persha. Literaturny`j zapy`s — People's Movement of Ukraine on Sparacina. Book first. Literary writing*. Ternopil`: Lileya. (In Ukrainian).
2. HARAN`, O. V. (1993) *Ubyty drakona: Z istoriyi Rukhu ta novykh partiy Ukrayiny` — Kill the Dragon: History of the Movement and new parties Ukraine*. Kyiv : Lybid. (In Ukrainian); KOVTUN, V. H. (1999) *Istoriya Narodnoho Rukhu Ukrayiny` — History of the People's Movement of Ukraine*. Kyiv : Fact. (In Ukrainian); GONCHARUK, G. I. (1997) *Narodnyy Rukh Ukrayiny. Istoriya — People's Movement of Ukraine. History*. Odesa: Astroprint. (In Ukrainian); GONCHARUK, G. I (2014) *Narodnyy Rukh Ukrayiny: Istoriya: 1989–1996 rr. — People's Movement of Ukraine: A History, 1989–1996*. Odesa: Astroprint. (In Ukrainian); GONCHARUK, G. I. & SHANOVSKA, O. A. (2004) *Nacional`na ideya i Narodny`j Rukh Ukrayiny` — The national idea and the people's movement of Ukraine*. Odesa : Astroprint. (In Ukrainian).
 3. BONDARENKO, S. V. (2006) *Narodnyy Rukh Ukrayiny ta yoho rol' u natsional`no-politychnomu zhytti naprykintsi 80-kh — na pochatku 90-kh rokiv XX stolittya — People's Movement of Ukraine and its role in national politics in the late 80's — early 90-ies of XX century*: Summary of PhD thesis. Ternopil : Ternopil National Pedagogical University named Volodymyr Hnatyuk. (In Ukrainian); BURAKOVSKYY, O. Z. (1999) *Istoriya Rady Natsional`nostey Narodnoho Rukhu Ukrayiny, 1989–1993 rr. Politolohichnyy analiz — History of Nationalities People's Movement of Ukraine, 1989–1993 gg. Political Science Review*. Summary of PhD thesis. Kyiv: National Academy of Sciences of Ukraine, Institute f Political and Ethnic Studies. (In Ukrainian); DIDENKO, Yu. V. (2009) *Narodnyy Rukh u derzhavotvorchykh protsesakh Ukrayiny (1989–2002 rr.) — People's Movement of Ukraine in the state building process (1989–2002)*. Summary of PhD thesis. Mykolayiv: Petro Mohyla Black Sea State University. (In Ukrainian); KINDRACHUK, N. M. (2010) *Borot`ba Narodnoho Rukhu Ukrayiny za nezalezhnist` Ukrayiny: 1989–1991 rr. — Fight People's Movement of Ukraine for Ukraine's independence: in 1989–1991*. Summary of PhD thesis. Odessa: Odessa I. I. Mechnikov National University. (In Ukrainian); KUCHERUK, M. S. (2013) *Rol' Narodnoho*

Rukhu Ukrayiny v ob'yednanni natsional'no-demokratychnykh syl u provedenni vnutrishn'oyi polityky derzhavy (2002–2009 rr.) — Role of People's Movement of Ukraine to bring together national-democratic forces in the conduct of domestic policy (2002–2009). Summary of PhD thesis. Odessa: Odessa I. I. Mechnikov National University. (In Ukrainian); MARDARENKO, A. V. (2007) *Ukrayins'ko-rosiys'ki vidnosyny u politychniy diyal'nosti Narodnoho Rukhu Ukrayiny (1989–1998 rr.) — Ukrainian-Russian relations in the politics of the People's Movement of Ukraine (1989–1998).* Summary of PhD thesis. Odessa: Odessa I. I. Mechnikov National University. (In Ukrainian); OVSIYENKO, S. L. (2008) *Diial'nist' Narodnoho Rukhu Ukrayiny v umovakh vnutrishn'opartiynoyi kryzy (1997–2002 rr.) — Activity People's Movement of Ukraine in terms of inner crisis (1997–2002).* Summary of PhD thesis. Odessa: Odessa I. I. Mechnikov National University. (In Ukrainian); PIPASH, V. V. (2009) *Hromads'ko-politychna diyal'nist' Narodnoho Rukhu Ukrayiny naprykintsi 1980-kh — na pochatku 1990-kh rr.: zakarpaPs'kyi rehional'nyy aspekt — Sociopolitical activities of the People's Movement of Ukraine in the late 1980s — early 1990s.: Transcarpathian regional dimension.* Summary of PhD thesis. Uzhhorod: Uzhhorod National University. (In Ukrainian); TYSKYI, M. H. (2005) *Narodnyy Rukh Ukrayiny: Volyn'ska rehional'na orhanizatsiya na zlami 80–90-kh rokiv — People's Movement of Ukraine: Volyn' regional organization at the turn of 80–90s.* Summary of PhD thesis. Luts'k: Lesya Ukrainka Eastern European National University. (In Ukrainian); SHYPOTILOVA, O. P. (2013) *Hromads'ko-politychna diyal'nist' Narodnoho Rukhu Ukrayiny na terytoriyi Mykolayivshchyny (1989–1998 rr.) — Socio-political activities of the People's Movement of Ukraine in the Mykolaiv region (1989–1998).* Summary of PhD thesis. Mykolayiv : Sukhomlinskiy National University of Mykolayiv. (In Ukrainian); SHANOV'S'KA, O. A. (2003) *Diial'nist' Narodnoho Rukhu Ukrayiny z rozrobky natsional'noyi prohramy ta praktychnoho vtilennya yiyi v protsesi derzhavotvorennia (1989–1996 rr.) — Activity People's Movement of Ukraine to develop a national program and its practical implementation in the process of nation-building (1989–1996).* Summary of PhD thesis. Odessa : Odessa I. I. Mechnikov National University. (In Ukrainian).

4. GONCHARUK, G. I. (ed.) (1994) *Narodnyy Rukh Ukrayiny: mistse v istoriyi ta politytsi. Tezy dopovidey Pershoi Vseukrayins'koyi naukovo-y konferentsiyi — People's Movement of Ukraine: a place in history and politic. Materials of the First All-Ukrainian Scientific Conference.* held 14–16 September 1994 at Odessa national polytechnic university. Kyiv. (In Ukrainian); GONCHARUK, G. I. (ed.) (1996) *Narodnyy Rukh Ukrayiny: mistse v istoriyi ta politytsi. Materialy druhoi Vseukrayins'koyi naukovo-y konferentsiyi — People's Movement of Ukraine: a place in history and politics. Materials of the Second All-Ukrainian Scientific Conference.* held 11–12 September 1996 at Odessa

- national polytechnic university. Odessa : Astroprint. (In Ukrainian); GONCHARUK, G. I. (ed.) (1998) *Narodnyy Rukh Ukrayiny: mistse v istoriyi ta politytsi. Materialy tret'oyi Vseukrayins'koyi naukovo-y konferentsiyi — People's Movement of Ukraine: a place in history and politics. Materials of the Third All-Ukrainian Scientific Conference.* held 10–11 September 1998 at Odessa national polytechnic university. Odessa : Astroprint. (In Ukrainian); GONCHARUK, G. I. (ed.) (2000) *Narodnyy Rukh Ukrayiny: mistse v istoriyi ta politytsi. Materialy chetvertoyi Vseukrayins'koyi naukovo-y konferentsiyi — People's Movement of Ukraine: a place in history and politics. Materials of the Fourth All-Ukrainian Scientific Conference.* held 14–15 September 2000 at Odessa national polytechnic university. Odessa : Astroprint. (In Ukrainian); GONCHARUK, G. I. (ed.) (2001) *Narodnyy Rukh Ukrayiny: mistse v istoriyi ta politytsi. Materialy V Vseukrayins'koyi naukovo-y konferentsiyi — People's Movement of Ukraine: a place in history and politics. Materials V (extraordinary) All-Ukrainian Scientific Conference.* held 14–15 September 2001 at Odessa national polytechnic university. Odessa : Astroprint. (In Ukrainian); GONCHARUK, G. I. (ed.) (2005) *Narodnyy Rukh Ukrayiny: mistse v istoriyi ta politytsi. Materialy VI Vseukrayins'koyi naukovo-y konferentsiyi — People's Movement of Ukraine: a place in history and politics. Materials VI All-Ukrainian Scientific Conference.* held 16–17 September 2005 at Odessa national polytechnic university. Odessa : Astroprint. (In Ukrainian); GONCHARUK, G. I. (ed.) (2009) *Narodnyy Rukh Ukrayiny: mistse v istoriyi ta politytsi. Materialy VII Vseukrayins'koyi naukovo-y konferentsiyi — People's Movement of Ukraine: a place in history and politics. Materials VII All-Ukrainian Scientific Conference.* held 28–29 May 2009 at Odessa national polytechnic university. Odessa : Astroprint. (In Ukrainian); GONCHARUK, G. I. (ed.) (2011) *Narodnyy Rukh Ukrayiny: mistse v istoriyi ta politytsi. Materialy VIII Vseukrayins'koyi naukovo-y konferentsiyi — People's Movement of Ukraine: a place in history and politics. Materials VIII All-Ukrainian Scientific Conference.* held 25–26 May 2011 at Odessa national polytechnic university. Odessa : Astroprint. (In Ukrainian); GONCHARUK, G. I. (ed.) (2011) *Narodnyy Rukh Ukrayiny: mistse v istoriyi ta politytsi. Materialy IX Vseukrayins'koyi naukovo-y konferentsiyi, pry'svyachenoyi 25-richchyu Nezalezhnosti Ukrayiny` — People's Movement of Ukraine: a place in history and politics. Materials IX All-Ukrainian Scientific Conference, devoted to 25-anniversary of independence of Ukraine.* held 25–26 May 2016 at Odessa national polytechnic university. Odessa : Astroprint. (In Ukrainian).
5. GONCHARUK, G. I. (2014) *Narodnyy Rukh Ukrayiny: Istoriya: 1989–1996 rr. — People's Movement of Ukraine: A History, 1989–1996.* Odessa: Astroprint. (In Ukrainian).